

BAŠTINA I TRADICIJA U OBLIKOVANJU TURISTIČKE PONUDE NA RURALNOM PROSTORU HRVATSKE

HERITAGE AND TRADITION IN SHAPING THE TOURISM OFFER IN RURAL CROATIA

Damir DEMONJA

Viši znanstveni suradnik

Institut za međunarodne odnose, IMO

Ljudevita Farkaša Vukotinovića 2

10000 Zagreb, Hrvatska

Tel. 01-48-77-460, Fax 01-48-28-361

E-mail: ddemonja@irmo.hr

Primljeno: 10. 4. 2012.

Prihvaćeno: 20. 5. 2012.

Rad ima dvije recenzije

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 94 (497.5)-05.292.52

Robert BAČAC

Direktor

Ruralis – Konzorcij agroturizma i ruralnog turizma Istre

Gračičće 24b

52403 Gračišće, Hrvatska

Tel/Fax. 052-38-12-07

E-mail: office@ruralis.hr

APSTRAKT

Baštinu čini skup svih običaja, tradicija i dobara, tradicijsko, autohtono i povijesno nasljeđe, koje bi trebali naslijediti naši potomci. Ruralna baština, koja je temelj seoskog (ruralnog) turizma, uključuje prije svega krajolik (očuvana priroda, posebnosti flore i faune, mikro klima, i drugo), te materijalnu i nematerijalnu baštinu (očuvano graditeljsko nasljeđe, predanja, običaji, zanati, manifestacije i događanja kojima se održava i njeguje tradicija). U današnje vrijeme, i u Hrvatskoj, ruralni turizam dobiva na osobitoj važnosti, jer je jedna od njegovih ključnih uloga očuvanje tradicije, ali ne na način da konzervira siromaštvo, već da kreativno primjenjuje tradiciju.

U ovom radu bit će riječi o pojedinim baštinskim, odnosno tradicijskim činiteljima turističke ponude na selu: rekonstrukciji i opremanju objekata/građevina, uređenju okoliša i vrta, te nematerijalnoj baštini (gastronomiji, prezentaciji življenja, običajima, manifestacijama, i drugome). Oni su sastavnice tradicijskog seljačkog gospodarstva koje okuplja turističke specifičnosti temeljene na očuvanoj tradiciji života i rada na selu. Težište je na ulozi tradicijskog graditeljstva u formiranju turističke ponude ruralnog područja, odnosno prezentaciji graditeljske baštine i njezinih osnovnih karakteristika, prije svega atraktivnosti seljačkog gospodarstva. U tom smislu, navest će se, i ukratko obrazložiti, deset primjera dobre prakse. Također, analizirat će se dosadašnji načini korištenja baštine i tradicije u ruralnom turizmu Hrvatske, te će se navesti smjernice njihovog budućeg učinkovitijeg i obuhvatnijeg korištenja.

Ključne riječi: Hrvatska, baština, tradicija, turistička ponuda, ruralni prostor, primjeri dobre prakse

Key words: Croatia, heritage, tradition, tourism offer, rural areas, examples of good practices

1. UVOD

Ruralni turizam je nova turistička aktivnost, odnosno novi turistički pokret koji čovjeka postindustrijskog društva vraća tradicijskim vrijednostima i prirodi. Ruralni turizam nije nastao tek kao potreba za novim turističkim kapacitetima (smještajnim jedinicama, objektima prehrane – restoranima i drugim komercijalnim turističkim objektima), već kao potreba očuvanja, revitalizacije i davanja nove, dodatne vrijednosti nasljeđenoj baštini i autentičnom promoviranju tradicijskih znanja i vještina kroz organizaciju atraktivne i originalne turističke ponude. Ruralni turizam nema za cilj iseljavanje stanovništva iz gradova u sela (ruralna područja), već je njegova namjera davanje prilike opstanka stanovnicima na selu (sprječavanje iseljavanja poglavito mladih s ruralnih područja). To se treba postići osmišljavanjem mogućnosti za dodatni prihod i prodaju proizvoda povremenim posjetiteljima (stanovnicima gradova) ondje gdje stanovnici sela žive i privređuju. Ti posjetitelji će kroz turističke usluge moći dobiti originalnu uslugu i doživljaj, odnosno priliku da se rasterete od svih pritisaka urbane sredine konzumirajući turističke usluge i boravak na ruralnim područjima. Važno je naglasiti da se cjelokupna ponuda ruralnog turizma temelji na ambijentu, kulturi, svjetonazoru koji su bliski prirodnom okruženju, te da ruralni turizam temelji svoju turističku atrakciju koristeći baštinu, odnosno tradiciju kao osnovu za kreiranje turističke ponude.

Jedan od značajnijih aspekata razvoja ruralnog turizma su civilizacijska dostignuća okoline, odnosno područja gdje se implementira razvojni program. Civilizacijska dostignuća odnose se na materijalnu kulturu: kulturne znamenitosti, materijalne tragove povijesti, ambijentalne posebnosti/obilježja, tradicionalnu arhitekturu, očuvanost malih zajednica, stupanj očuvanosti tradicijskih vrijednosti, običaje, folklor, pučke manifestacije i festivale, odnosno na njihovo njegovanje kao žive kulture i načina života. Ako se ruralni turizam temelji isključivo na individualnom pristupu posjetiteljima/gostima, familijarnom odnosu prema njima, konkretnom suživotu kojeg obilježava sudjelovanje u životu destinacije, te na prezentaciji stvarnog, »pravog« načina života bez transformacije zbog turizma, onda ruralni turizam kao originalni i novi turistički proizvod ispunjava svoju osnovnu zadaću, a to je originalna prezentacija kulturnih vrijednosti.

U tom smislu, treba navesti ekonomske aspekte ruralnog turizma. Ekonomski aspekti su mjerljive vrijednosti utjecaja na gospodarstvo kroz stvaranje dohotka u mjestu boravka, ali i preraspodjelu sredstava u korist ruralnih područja, s obzirom da najveći višak novčanih sredstava nastaje u urbanim sredinama. Razvojem ruralnog turizma omogućuje se preraspodjela novčanih sredstava iz urbanih područja u ruralna kroz turističke usluge. Slijedom toga, moguće je izdvojiti ekonomske aspekte ruralnog turizma koje čine:

- direktni utjecaj na očuvanje i povećanje poljoprivredne proizvodnje kao glavne gospodarske grane ruralnih područja. U tom smislu dionici ruralnog turizma više ne trebaju tražiti vanjska tržišta za plasman proizvoda, već se cjelokupni proces prodaje (gotovih proizvoda, ili kroz turističke usluge) događa na domaćinstvu (tržište dolazi u mjesto proizvodnje). Na taj način postiže se učinkovitija prodaja, veća proizvodnja i bolja cijena proizvodnje tradicionalnih proizvoda karakterističnih za određenu destinaciju. Također, time se omogućuje lakše prepoznavanje regionalnih robnih marki i potiče kvaliteta proizvodnje.
- razvoj obrtništva kroz pružanje svih servisnih usluga koje ruralni turizam indirektno stvara, od onih potrebnih za obnavljanje i opremanje objekata do proizvodnje upotrebni suvenira,
- dodatni prihod stanovništva: s obzirom da je osnovna djelatnost ruralnih područja pretežno poljoprivreda, ruralnim turizmom ostvaruje se dodatni prihod pružanjem turističkih usluga, odnosno postoji mogućnost za dodatnom zaradom direktno na domaćinstvu, i
- mogućnost zapošljavanja: povezana je s mogućnosti ostvarivanja dodatnog prihoda, a razvoj turističkih usluga zahtijeva i angažman za dodatnom radnom snagom, poglavito kod fizičkog povećanja poljoprivredne proizvodnje.

2. POJMOVI I METODE

U ovom radu upotrebljava se pojam »baština« u smislu ukupnih i iz prošlosti sačuvanih i njegovanih dobara. S obzirom da pojam »baština« ima razna značenja, članak se usredotočuje na »kulturnu baštinu« koja se shvaća kao ostavština fizičkih artefakata i nematerijalnih dobara (prakse, znanja, vještine, predmeti, rukotvorine, običaji, umijeća), te na »tradiciju« pod kojom se podrazumijeva kulturno nasljeđe kao prenošenje znanja, običaja i umjetničkih zanata.

Rezultati, odnosno zaključci istraživanja u ovome radu proizašli su iz proučavanja deset realiziranih projekata u ruralnom turizmu Hrvatske, kao i autorovih višegodišnjih sustavnih teorijskih i terenskih proučavanja ruralnog turizma i njegovih pojavnih oblika u Hrvatskoj.

1. Za potrebe pisanja rada korištena je sljedeća metodologija:
2. prikupljanje i proučavanje znanstvene i stručne literature o ruralnom turizmu,
3. terenski rad u Hrvatskoj koji se sastojao od obilazaka turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova), analize njihova stanja i razgovora s vlasnicima, i iskustva osobnih angažmana vezana za teorijsko i praktično djelovanje i pomoć u ustrojavanju i radu turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova), te sudjelovanje u drugim teorijskim i praktičnim aktivnostima koje su se odnosile na ruralni turizam u Hrvatskoj.

3. PREGLED LITERATURE

Kulturna baština i tradicija, koje predstavljaju dominantne komponente ruralnog turizma, u hrvatskoj znanstvenoj i stručnoj literaturi dosad su nedovoljno istraživane. Postoji stanoviti broj radova u kojima su se istraživači usredotočili, između ostalog, i na kulturnu baštinu i tradiciju određenog područja, odnosno dijela/regije Hrvatske, koje promatraju u korpusu kulturno-povijesne i/ili prirodne baštine, pokušavajući ih valorizirati u sklopu turističke ponude obrađivanog područja/kraja/regije. Na ovome mjestu izdvojeni su oni recentni radovi, članci i knjige, koji su predstavljali svojevrsnu okosnicu istraživanja predstavljene teme.

Pojedini istraživači pokušali su valorizirati kulturno-povijesnu, tradicijsku i prirodnu baštinu u turističkoj ponudi ruralne Istre (Bošković, Amidžić, Bošković, 2010., 39-45), dok su drugi predstavili pregled tradicijskih gradnji i raspravljali o snažnoj tradicijskoj komponenti u selima krajnjeg istoka Hrvatske (Galot Kovačić, 2010., 55-60), ili su, pak, analizirali pojedine projekte koji se temelje na tradiciji kao što je npr. Dretvić Stan, etno-park kod Županje (Juzbašić, 2012., 93-98). Neki radovi raspravljaju o tome kako ruralni turizam može primijeniti nasljeđe, među njime i tradiciju, i postati jedan od nositelja života narodnog bogatstva u današnjim globaliziranim ekonomskim okolnostima (Kale, 2010., 99-106), što predstavlja korisnu i iskoristivu podlogu za daljnja istraživanja ove teme koja je, zapravo, svojevrsni proces, razvoj. Tradicijske kulturne posebnosti, koje predstavljaju identitet nekog kraja ili etnosa, u primjerima formiranja etno-sela u Hrvatskoj, također je istraživana tema u kojoj je kritički analizirana praktična uporaba termina »tradicijska kulturna baština« (Čiča, Mlinar, 2010., 75-83)

Od radova koji tumače i/ili koriste baštinu i tradiciju kao činitelje turističke ponude, odnosno skreću izrazitiju pozornost na njihovu važnost i primjenjivost u turističkoj ponudi, a time i na održivi razvoj kraja u kojima se koriste objekti/sadržaji temeljeni na baštini i tradiciji, izdvajaju se oni D. Demonje, P. Ružića, R. Bačca i P. Somek.

U knjizi »Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima« (Demonja, Ružić, 2010.), između ostaloga, tumače se i detaljno obrazlažu pretpostavke razvoja ruralnog turizma u Hrvatskoj, a među njima posebnu važnost ima tradicijska komponenta, osobito u uređenosti turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva i objekata za ostale oblike ruralnog turizma, koja je potkrijepljena primjerima dobre prakse iz Hrvatske. U svojim prikazima i raspravama o pretpostavkama, činiteljima razvoja, stanju i perspektivama ruralnog turizma u Hrvatskoj, a posebno u Istri, P. Ružić (Ružić, 2009., 2011.) posebnu pozornost svraća tradiciji u funkciji razvoja ruralnog turizma. U istraživanje teme ruralnog turizma Ružić uvodi analitički pristup kroz prizmu tradicijskih obilježja, što predstavlja svojevrsnu novost u hrvatskoj znanstvenoj literaturi koja obrađuje ruralni

turizam kao posebni oblik turizma koji se, poglavito, proučava s aspekta turističke ekonomije, a gotovo nimalo s aspekta tradicije, odnosno etnologije i kulturoloških obilježja. Ružić, naime, smatra da su kulturna baština i način života, odnosno život na selu kakav je nekada bio, osnovni elementi privlačenja posjetitelja u ruralna područja i temeljne pretpostavke razvoja ruralnog turizma. Zbog toga ih on detaljno opisuje i razvrstava u tabelarnim i grafičkim prikazima, što predstavljenoj građi daje svojevrsnu dodatnu vrijednost.

Knjiga »Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima« predstavlja prvi sveobuhvatni prilog o starinskom graditeljstvu u Podravini, koje je sustavno i pregledno obradila Petra Somek (Somek, 2011.), prikazavši i protumačivši nastanak i tipologiju tradicijskog graditeljstva u podravskim selima, od Vrbanovca na zapadu do Staroga Graca na istoku, odnosno na prostoru gornje hrvatske Podravine. Do pojave ove knjige nije bilo sinteze spoznaja i građe o tradicijskom graditeljstvu u Podravini, i u njoj su temeljito obrađena ruralna naselja cijele Podravine, i predstavljeni su osnovni elementi svih vrsta gradnji: stambeni objekti, svi oblici gospodarskih zgrada i vinogradarske klijeti. Važnost ove knjige, između ostalog, je što naglašava potrebu obnove i čuvanja objekata tradicijskog graditeljstva i kroz ruralni turizam, odnosno njihovo aktivno uključivanje u turističku ponudu u ruralnom turizmu.

Naposljetku, izdvađa se »Priručnik za bavljenje seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja« R. Bačca (Bačac, 2011.) u kojemu autor u sedam poglavlja, odnosno koraka, detaljno i na jednostavan i razumljiv način obrađuje sve teme vezane za organizaciju i vođenje turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva. Posebna pozornost svačena je uređenju turističkih domaćinstava pri čemu se ističe nužnost čuvanja tradicije u vanjskom i unutarnjem uređenju domaćinstava, što je temelj za kvalitetnu promociju i marketing, odnosno uspješno poslovanje. Kako se u priručniku naglašava, snažnim uključivanjem tradicionalnih vrijednosti ruralni turizam dobiva na važnosti što ga, između ostalog, čini drukčijim i nadasve originalnim proizvodom.

S obzirom da je tema ruralnog turizma i ruralnog razvoja aktualna u Hrvatskoj, a iz toga područja nedostaje odgovarajuće literature, posebno one koja se bavi određenim posebnostima, kao primjerice ulogom baštine i tradicije, predmetni rad predstavlja doprinos znanstvenoj i stručnoj literaturi koja obrađuje ruralni turizam, koji je i kod nas prepoznat kao važan pokretač ruralnog razvoja.

4. RASPRAVA

4.1. Primjeri dobre prakse u kojima su baština i tradicija temelj kvalitetne turističke ponude u ruralnom turizmu

Kako je u Uvodu navedeno, baština i tradicija ključne su sastavnice osmišljavanja kvalitetne turističke ponude ruralnog turizma. Kulturna dobra često postaju i osnovna atraktivnost ambijenta koji temelji originalnost upravo na kulturnim i tradicijskim motivima kao što su:

tradicijska arhitektura (istarska stancija, zagorska hiža, klijet, slavonski stan, švapska kuća, salaš, gator, posavska kuća, kordunska kuća, dalmatinski dvori, itd.),

pokretna i nepokretna baština umjetničkog, povijesnog, paleontološkog, arheološkog, antropološkog i znanstvenog značenja,

arheološka nalazišta i arheološke zone (područja),

krajolici i njihovi dijelovi koji svjedoče o čovjekovoj prisutnosti u određenom prostoru, a imaju umjetničku, povijesnu i antropološku vrijednost,

nematerijalni oblici i pojave čovjekovog duhovnog stvaralaštva u prošlosti, te

dokumentacija i bibliografska baština.

Na primjer, baština na temelju koje se može izgraditi ruralna turistička ponuda može biti: kuća, crkva, dvorac, rukotvorine, tradicijska hrana i piće, narodna nošnja, selo, naselje, spomenik, arheološka nalazišta, bunar, narodni instrument, običaj, mlin, krajolik, park, perivoj, muzej, zbirka predmeta, galerija, knjižnica, novac, vrijednosni papiri, dokumenti, jezik, dijalekti, govor, toponimika, glazba, ples, predaja, obredi, pučke vrednote, tradicijski obrti, namještaj, odjeća, oružje i oruđe, i drugo.

Za istraživanje uloge baštine i tradicije u ruralnom turizmu za potrebe ovoga rada proučeno je, i na ovome mjestu predstavljeno, deset realiziranih projekata ruralnog turizma, odnosno turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova) s područja cijele Hrvatske. Ovakvim pristupom, odnosno izborom gospodarstava željele su se obuhvatiti sve kulturne i regionalne specifičnosti Hrvatske, ali i istražiti u kojoj mjeri, i u kojem obliku (na koji način), je korištena baština i tradicija kao temelj organiziranja i pokretanja turističkih usluga. U ovom pregledu istaknuta su najznačajnija obilježja (smještaj, sadržaj, ambijent, kapacitet usluga/ponude, i druga) proučenih turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava, relevantna za istraživanje predmetne teme:

1. Istra: ruralna kuća za odmor »Arbalovija«, selo Dončiči, vlasnika Gracijele i Branka Orbanića

Nekadašnje istarsko tradicijsko poljoprivredno imanje uređeno je i adaptirano za turističke usluge kao ruralna kuća za odmor. Sastoji se od dva glavna objekta, obiteljske kuće i štale, koja je prenamijenjena za smještaj gostiju, te nekoliko pomoćnih objekata (ostava, vešeraj, postrojenje za bazen). Imanje je uređeno u postojećim gabaritima. Tehnike obnove koje su se koristile pri prenamjeni objekata su tradicijske, odnosno korišteni su svi prirodni materijali, boje i pigmenti temeljem ambijentalnih iskustava (zidovi od vapna, prirodni pigmenti u bojanju zidova i fasada, i drugo). Okućnica je uređena kao travnjak. Na imanju nema poljoprivredne proizvodnje, a osim usluge smještaja u tri apartmana s ukupnim kapacitetom za 23 osobe, gostima su od dodatne ponude na raspolaganju korištenje bazena i najam bicikala. Vrijednost ove cjeline je u autentičnoj interpretaciji tradicijskih vještina i znanja koja su se koristila za gradnju i uređivanje istarskih imanja.

2. Kvarner i Hrvatsko primorje: etno-hotel »Balatura«, selo Mali Sušik, vlasnika obitelji Godec

Tipična stambena tradicijska zgrada, uobičajena za područje Hrvatskog primorja (Vinodola), prenamijenjena je u mali obiteljski ruralni hotel. Radi se o katnici čije prizemlje čini pet odvojenih autentičnih konoba s voltama, koje je uređeno kao prezentacijska dvorana/prostorija (za sastanke i seminare za manji broj sudionika), dok su na katu uređeni kuhinja s blagovaonicom (etno-restoran) i sobe za smještaj gostiju. Ukupan kapacitet smještaja u ovom hotelu je 20 kreveta u 10 dvokrevetnih soba. Svaka soba ima naziv po primorskim biljkama (lavanda, pelin, maslina, lovor, ružmarin, cibor, limun, kadulja, ljubica i majčina dušica), a u bojama tih biljaka obojani su zidovi i detalji u sobama. Sve nabrojane biljke rastu u hotelskim vrtovima, odnosno nalaze se u okućnici hotela. Etno-hotel »Balatura« je kamena građevina čiji stambeni dio, odnosno prvi kat, je ožbukana »na žlicu« s prirodnim mortom. Donji dio fugiran je uvučenim fugama od gašenog vapna i pijeska pomiješanog sa zemljom. Stolarija je drvena, a brave i okove iskovaio je kovač prema starim nacrtima. Samo mjesto/objekt nije zaštićeno kao spomenička baština, ali je vlasnik poštovao tradicionalne uzore u interijeru i eksterijeru. Za opremanje hotela korišten je isključivo stari autentični namještaj koji se uređivao i prilagođavao potrebama. Gostima hotela, osim autentičnog ambijenta i baštine Vinodola, nude se i usluge prehrane, isključivo tradicijskih specijaliteta, a redovito se organiziraju tematske večeri, primjerice književne i/ili glazbene.

3. Hrvatsko zagorje: projekt »Zagorski tradicijski vrt i vrt perunika«, Donja Stubica, autorice Marije Krušelj

U namjeri sprječavanja nestajanja baštinske i tradicijske prepoznatljivosti i ljepota zagorskog kraja, Turistička zajednica Grada Donja Stubica, s voditeljicom akcije gospođom Marijom Krušelj, godine 1999. osmislila je projekt »Zagorski obiteljski tradicijski vrt«. Cilj projekta bio je očuvanje ruralne, seoske, tradicijske okućnice i svih njezinih elemenata kroz edukaciju lokalnog stanovništva o nužnosti ponovne valorizacije tradicijskih vrtova i zaštite bioraznolikosti (tradicijskih sorti cvijeća i ukrasnog bilja, voća i povrća). Karakteristični elementi tradicijskog vrta su: ograda (pletena ili drvena), cvjetnjak, voćnjak, i ostali elementi okućnice: mali gospodarski objekti, bunar, brajda, i drugi. Treba naglasiti da se ovim projektom potiče očuvanje tradicijskih sorti voća i povrća, kao i proizvod-

nja prerađevina od voća i povrća na gospodarstvima. Kvalitetni primjeri »Zagorskog tradicijskog vrta« su u selima Hižakovac i Lepa Ves. U sklopu projekta »Zagorski tradicijski vrt« razvijao se i projekt »Hrvatski vrt perunika«, koji je posvećen perunici, tradicijskom cvijetu hrvatskih tradicijskih vrtova. Smještaj »Vrta perunika«, koji obuhvaća površinu od 4500 m², sjeverna je obala potoka Topličina u neposrednoj blizini Terma Jezerčica. Vrt je zanimljiv tijekom cijele godine jer kada prestaje cvatnja perunike, koja traje od travnja do lipnja, na rubovima vrta cvate brojno drugo tradicijsko cvijeće, tradicijski ukrasni grmovi, te vodeno, začinsko i ljekovito bilje.

4. Međimurje: projekt »Cesta tradicije«, Lopatinec, udruge »Međimurske roke«

»Cesta tradicije« je definirani itinerer s umreženim lokacijama, koji predstavlja jedinstveni turistički proizvod Međimurja. Ciljevi ovoga projekta su: zaštita i očuvanje tradicionalnih proizvoda i usluga zbog njihovog kulturološkog značaja a čija tržišna i uporabna svrha je prestala ili se provodi u manjem obujmu; očuvanje kulturnog nasljeđa i tradicijskih gospodarskih vrijednosti, kao i poticanje njihovog razvoja; te promicanje i usklađivanje zajedničkih interesa svih koji obavljaju gospodarske djelatnosti tradicijskih vrijednosti na području Međimurja. Gostima/posjetiteljima omogućeno je da se neposredno i pod stručnim vodstvom majstora, u njihovim vlastitim radionicama, poduče i upoznaju s tradicijskim vještinama (zanatima) izrade tradicijskih proizvoda kao što su lončarstvo, izrada cekera, košara i slamnatih krovova, tkanje na tkalačkom stanu, mljevenje žita u mlinu na vodeni pogon, i prezentacija autohtonog vrta. Sve navedene tradicijske radionice povezane su u jedinstveni itinerer (cestu).

5. Baranja: seljačko domaćinstvo »Sklepić«, selo Karanac, vlasnika Gordane i Denisa Sklepića

Ovo domaćinstvo predstavlja tipično baranjsko poljoprivredno gospodarstvo. Sastoji se od tradicionalne panonske kuće s dvorištem i poljoprivrednim površinama. Višak prostora na imanju organiziran je za smještaj gostiju, a čini ga: šest dvokrevetnih soba s vlastitim ulazom i kupaonicom, i dvije četverokrevetne sobe, što sveukupno »broji« 20 kreveta. Imanje je sačuvano u izvornom obliku iz vremena kada je izgrađeno, te predstavlja iznimno vrijedno mjesto na kojem je do detalja očuvana baština i tradicija. Na gospodarstvu se može pogledati etno-zbirka koju čini gotovo 2000 predmeta, potom radionica lončarstva, »špajza«, kovačnica, podrum, čardak, konji i konjska oprema. Osim etnozbirke, domaćinstvo nudi dnevne posjete, degustaciju domaćih proizvoda, a gostima na smještaju usluge doručka s vlastito spravljanim proizvodima. Cijelo dvorište ovoga obiteljskog gospodarstva uređeno je kao nekada: konjske zaprege i kola, seoski cvjetnjak omeđen poluciglama, mnoštvo alata za svakodnevnu uporabu, paprike koje se suše na svježem zraku, štala s konjima. U jednoj sobi gospodarstva nalazi se i tkalački stan na kojemu su žene tkale stolnjake i odjeću, potom starinski krevet s narodnim nošnjama, komoda sa zapisima i novcem iz prošlih vremena, te ručno izrađena kolijevka za dijete. Naročitu atrakciju na gospodarstvu predstavlja posebno osmišljena soba s pogledom na kokošinjac.

6. Slavonija: etno-selo Stara Kapela, selo Stara Kapela

Projektom etno-selo Stara Kapela cijelo selo pretvoreno je u zanimljivu turističku destinaciju kao »selo-hotel«. Vrijednost sela je što su se u ovaj projekt uključili svi njegovi stanovnici, svatko s vlastitom ponudom za goste. Pri osmišljavanju turističkih usluga i organizaciju sela za turizam, poštivale su se tradicionalna slavonska arhitektura, običaji, tradicijski proizvodi i kulturna baština. Projektom se u potpunosti uspjelo revitalizirati 14 imanja, do tada napuštenih. U rekonstrukciji su korišteni isključivo tradicijski materijali. Objekti i prostori za posjetitelje/turiste opremljeni su autentičnim »starim« namještajem i predmetima vrlo visoke etnološke vrijednosti, koji su se na taj način sačuvali i reintrepretirali za potrebe turističkih usluga. Stoga je Stara Kapela vrlo dobar primjer tzv. »žive povijesti«. Osim mogućnosti smještaja i prehrane, gostima se u selu predstavljaju tradicijske manifestacije, uređene su pješačke i biciklističke staze po okolnim brdima s vidikovcima, a organiziraju se i

škole starih zanata. Uređena je i poučna botanička staza s obilježenih 120 biljnih vrsta i prezentacijom preko 80 vrsta ptica koje obitavaju u okružju.

7. Lonjsko polje: seljačko domaćinstvo »Ravlič«, selo Mužilovčica, vlasništvo obitelji Ravlič

Domaćinstvo se nalazi u selu Mužilovčica, koje je proglašeno selom lastavica, i smješteno je u Parku prirode »Lonjsko polje«. Sastoji se od očuvane tradicijske posavske kuće – korablje, inače rijetko sačuvane, izgrađene prije dva stoljeća, koja je upisana na listu kulturnih dobara Republike Hrvatske. Kuća je u izvornom obliku iz vremena kada je sagrađena. U kući je uređena etno-soba s etnografskom zbirkom, koja se ističe očuvanim inventarom, narodnim nošnjama, alatima i predmetima koji svjedoče o vještinama narodnog rukotvorstva posavskog kraja. U ovom primjeru ne radi se o konzerviranom muzeju, već je on živ, s obzirom da se soba iznajmljuje gostima, a u njoj se prezentira baština s namjerom populariziranja i očuvanja tradicije hrvatskog sela. Sobe su opremljene restauriranim namještajem s početka 20. stoljeća, s originalnim krevetima, i nudi se originalna ponuda kao što je »spavanje u bakinom krevetu«. U preuređenom gospodarskom objektu moguć je smještaj grupa u dvije veće spavaonice, u planinarskom stilu, s krevetima »na kat«, ukupnog kapaciteta 28 ležaja. Na imanju, u voćnjaku, uređen je i manji kamp. Osim usluga smještaja i prezentacije baštine, na domaćinstvu se nude i usluge prehrane gostima na smještaju, kao i izletnicima, isključivo tradicijskih specijaliteta kraja spravljenih od proizvoda iz vlastite proizvodnje, te slatkovodne ribe ulovljene u obližnjem rukavcu. Za tu svrhu, kao samostojeći objekt pored kuće, u izvornom obliku uređena je kuhinja s malom blagovaonicom.

8. Velebit: ruralni kamp »Vrata Velebita«, selo Ljubotić, vlasnika Šime Gazića

Domaćinstvo, odnosno ruralni kamp, nalazi se u Nacionalnom parku »Paklenica«, u planini, 300 metara iznad mora, sačuvanog je izvornog oblika, a registrirano je kao seljačko domaćinstvo. Kapacitet kampa je 10 kamp jedinica, odnosno 30 osoba. Osim kampa nude se i usluge kušanja tradicionalnih proizvoda kraja: meda, pršuta, sira, rakije od ljekovitih trava, i ostalog. Domaćinstvo, osim kampa, čini i nekoliko tradicijskih objekata koji su obnovljeni u ambijentalnom stilu, a čitavo imanje omeđeno je suhozidom. Kamp je hortikulturno uređen. Prostor za pružanje ugostiteljskih usluga prehrane smješten je u kamenoj kući planinskog (velebitskog) stila. Pored kuće nalazi se manji objekt, također od kamena, koji se koristi kao kuhinja. Nedaleko kuće je »kamena galerija«. Radi se o još jednoj kamenoj kući koja je uređena kao izložbeni prostor, u njoj je etnografska zbirka i prikaz tradicionalnog života velebitskog sela, dok je posebno uređena zbirka tradicionalnog pčelarenja. Na domaćinstvu je i vidikovac s pogledom na Velebit i more. U vrijeme pisanja ovoga članka, u tijeku je bila rekonstrukcija još jedne tradicijske, izvorne obiteljske kuće koja će se koristiti za smještaj, a bit će kategorizirana kao »ruralna kuća za odmor«. Novih građevina/objekata nema. Za goste je uređeno i bočalište. Prostor kampa je vrlo atraktivan, dobro očuvan, a zaselak je posljednje naseljeno mjesto do vrha Velebita, polazište planinara i izletnika. Posebnu kulturnu atrakciju čine mirila, spomenici umrlima, koji se mogu pronaći samo na ovome mjestu. Uređena je i poučna staza mirila kako bi se prezentirali pogrebni običaji stanovnika Velebita.

9. Dalmacija: kušaonica »Skradinske delicije«, selo Bičine, vlasnika Mirande i Ante Paića

Domaćinstvo se sastoji od obnovljene i nadograđene stare kamene obiteljske kuće s uređenom okućnicom. Godina izgradnje kuće nije poznata, a obnova je napravljena 90-ih godina prošloga stoljeća. Interijer i eksterijer domaćinstva uređeni su s brojnim etno-predmetima skradinskog kraja. Turističke usluge uglavnom se temelje na tradicijskoj gastronomiji, odnosno autentičnim i originalnim specijalitetima karakterističnima isključivo za skradinski kraj. Njih čine, na primjer, kušanje i kupovina proizvoda od badema, izvornih specijaliteta kao što je skradinska torta koja se spravlja na način koji datira iz srednjega vijeka. Također, pružaju se usluge spravljanja tradicionalnih jela skradinskog kraja za grupe, primjerice skradinski rižoto. Turističke usluge pružaju se u staroj konobi u prizemlju obiteljske kuće koja je uređena u tradicionalnom stilu. U konobi je vrlo atraktivno uređen

prodajni prostor gdje gosti mogu kupiti konfekcionirane proizvode domaćinstva: bademe (pržene i obične), razne marmelade, likere i kekse od badema, suvenire, i ostalo. Za goste se organizira i obilazak polja s bademima i prezentacija procesa pripremanja poslastica od badema.

10. Konavli: seljačko domaćinstvo »Šapro«, selo Zastolje, vlasnika Kreše Šapre

Nalazi se na atraktivnom položaju s kojeg se pruža panoramski pogled na konavosko polje i more. Domaćinstvo čini obnovljeno staro poljoprivredno imanje s obiteljskom kućom obnovljenom u tradicijskom stilu i starom mlinicom koja služi za turističke usluge prehrane izletnika. Domaćinstvo je ograđeno starim kameni zidom, a okućnica i dvorište hortikulturno su uređeni. Osim domaćinstva, u zaseoku je smješteno još nekoliko obiteljskih kuća koje su, također, izvorno sačuvane. Osim ugostiteljskih usluga prehrane, na domaćinstvu se organiziraju i dodatne turističke usluge kao što je »Konavle jeep safari« kroz područje Konavala što ovo domaćinstvo čini atraktivnijim. Usluge prehrane temelje se na proizvodima proizvedenima na domaćinstvu i isključivo specijalitetima kraja. Prostor za smještaj gostiju na domaćinstvu uređen je u kompleksu stare mlinice za preradu maslina, poštujući tradicijsku gradnju, a obilježavaju ga vrlo atraktivni tradicionalni elementi. Posebno su zanimljivi dijelovi mlinice koji se tiču njezinog rada/pogona, sačuvani su i konzervirani u izvornom obliku, dok je mlinica bila specifična jer ju je pokretala voda. Prostor za smještaj gostiju razdijeljen je na nekoliko manjih prostorija što mu povećava atraktivnost. Ovo domaćinstvo predstavlja primjer dobre prakse uređenosti i interakcije s okolinom, kroz dodatne turističke usluge, od kojih se posebno ističe već spomenuti *jeep safari*.

4.2. Načini korištenja baštine i tradicije u ruralnom turizmu

Na temelju predstavljenih i analiziranih primjera projekata ruralnog turizma s područja cijele Hrvatske, baštinu i tradiciju u ruralnom turizmu moguće promatrati na sljedeće načine, prema ulozi koju imaju:

- baština i tradicija u rekonstrukciji i opremanju objekata/građevina (za stanovanje i turističke usluge),
- baština i tradicija u uređenju okoliša i vrta (okućnica),
- baština i tradicija u gastronomiji (tradicijska jela i tradicijski proizvodi), i
- baština i tradicija u ophođenju s gostom (folklor, prezentacija življenja).

4.2.1. Baština i tradicija u rekonstrukciji i opremanju objekata/građevina

Tradicijski objekti/građevine određeni su gabaritima i dimenzijama. Građeni su prema određenim pravilima i graditeljskim tehnikama pri kojima su korišteni prirodni materijali (drvo, kamen, cigla, slama, i drugo). Prilikom rekonstrukcije i opremanja tradicijskih objekata/građevina, odnosno njihove prenamjene za turističke svrhe, turistički sadržaj prilagođava se arhitekturi i prostoru, a nikako obratno. Na taj način baština ostaje snažan faktor privlačnosti gostiju u destinaciju kao i kulturološki izričaj *terroira* regija u kojima se pojavljuje u takvom, očuvanom stanju.

U ruralnom turizmu uređenje objekta/građevine vrlo je važno zbog očuvanja njegove ambijentalnosti i vizualne atraktivnosti, ali i zato što se marketing i promocija temelje, prije svega, na uređenosti gospodarstva i njegovih pojedinih objekata/građevina. Prvi kontakt potencijalnog gosta s turističkim objektom/građevinom događa se putem promotivnih materijala, odnosno fotografija u katalogima ili na internetu. Objekti/građevine trebaju se uređivati prema tradicionalnim, ambijentalnim pravilima, koja poštuju funkcionalnost prostora, jednostavno i funkcionalno uređenje, čist i zeleni okoliš. Pri uređenju objekata/građevina treba obratiti pozornost da se sačuva minimalizacija, odnosno treba činiti najmanje moguće zahvate u arhitekturi, ne zaboravljajući detalje koje su tradicijske kuće imale. Ako se radi o staroj tradicijskoj kući koja se adaptira za potrebe turizma, i za stanovanje, svakako bi trebalo koristiti prirodne materijale, odnosno one karakteristične za područje na kojem se ta tradicijska kuća nalazi, i što je više moguće poštovati uređivanje u postojećim gabaritima i tradicionalnom štihi. U revitalizaciji graditeljske, arhitektonske baštine za turističke svrhe, odnosno za pružanje turističkih usluga treba koristiti građevinski materijal (crijep, biber, kamene ploče, drvene grede, planjke, staru

žbuku, itd.) postojećeg objekta/građevine koji je iskoristiv, a poželjno je reciklirati postojeći materijal, te rabiti ručni rad i uzimati u obzir inventivnost.

Kod rekonstrukcije i adaptacije treba voditi računa o tome kako su tradicionalni objekti/građevine izgledali: jesu li imali fasadu, koje boje je bila, koji objekti/građevine se nisu žbukali, ili ako su bili izgrađeni od drva, kako se drvo bojalo, je li imalo rezbarije, jesu li postojali dekorativni elementi na objektima/građevinama, čime su objekti/građevine bili pokriveni (kakav je bio krov), itd. Također, treba paziti i na otvore na objektu/građevini (vrata, prozori) i njihov izvorni oblik, a ako nije bilo potrebno nije se mijenjao njihov oblik niti su se otvarali novi otvori. Obnovu vrata, prozora i ostalih elemenata na objektu/građevini treba činiti prema originalnim tradicijskim uzorcima, a u slučaju da je potrebno, na primjer zbog zastarjelosti, stari otvori zamjenjuju se novima, koji moraju biti identični originalu ili bar tradicijski prihvatljivi za područje na kojem se objekt/građevina, odnosno gospodarstvo nalazi.

Nadalje, treba voditi računa gdje će se smjestiti naizgled nevažni, ali vrlo važni praktični detalji kao što su, na primjer, vodomjeri, ormarići za električnu energiju, plinomjeri, i slično. Njih se ugrađuje na manje vidljiva mjesta i po mogućnosti ih se maskira. Na primjer, vodomjer se može sakriti raslinjem, električni ormarić i plinomjer drvenim ormarićem, spremnik plina koji se koristi za centralno grijanje također se može »pokriti« raslinjem i ukrasnim grmljem, kablove za električnu energiju, ako je moguće, treba postaviti pod zemljom, a ako nije onda ih se treba pokušati načiniti vizualno prihvatljivima, odnosno što neupadljivijima.

Također, uz objekt/građevinu često se izgrađuje vodeno nepropusna sabirna (septička) jama. Ona se, također, mora »sakriti« sadnjom travnjaka ili raslinja. Uvijek treba uzimati u obzir da se uređenjem objekata/građevina ne utječe samo na njihovu vizualnu (turističku) atraktivnost, već se doprinosi očuvanju ambijentalnosti samoga sela, što rezultira dojmom nenarušene, očuvane, odnosno na estetski i kulturološki prihvatljiv način reinterpretirane ambijentalnosti i izvornosti prostora.

Kao i kod vanjskog uređenja, i pri unutarnjem treba uzeti u obzir da objekt/građevina zadrži »duh starine« i čuva tradiciju. Kod prenamjene tradicijskog objekta/građevine za pružanje turističkih usluga, u svrhu reinterpretacije tradicije treba paziti kako se u objekt/građevinu provode potrebne instalacije (električne, vodovodne, grijanja). Instalacije, prema mogućnostima, trebale bi biti skrivene u zidovima, pregradnim zidovima, podovima, zidnim oblogama, i slično. Kada nije moguće izbjeći da instalacije budu »nevidljive« (neuočljive), onda ih treba izvesti tako da ne narušavaju tradicijsku ambijentalnost unutrašnjosti ili, kolokvijalno, da budu »ugodne oku«. Unutarnje uređenje, uglavnom, bilo je vrlo jednostavno, s brojnim detaljima (kamenje, drvene grede, udubine u zidovima, itd.). Podovi su od drva (seljački pod) ili novih materijala (keramičke pločice, npr.) koji na odgovarajući, primjeren način trebaju biti uklopljeni, odnosno pristajati u tradicijskim objektima/građevinama. Posebno se mora paziti na detalje prilikom opremanja prostora kao što su tepisi, zavjese, stolnjaci, vaze, posude od gline i keramike (lonci, čaše, bokali, vrčevi, i slično), rasvjetna tijela (sa sjenilima od platna, stakla, keramike ili emajla), namještaj, i druge. Tako se, primjerice, etnografskim elementima koji su se koristili u kuhinji kao što su ručni mlinac za kavu, sito, košare, drvene i keramičke zdjele, ručni žrvanj, petrolejka, stari sat, i drugi, »ukrašavala« kuhinja. Također, kuhinja se mogla »dekorirati« i s peći na drva, onom od lijevanog željeza, zidanom, ognjištem s napama, koji se, moguće, više ne koriste, ali su obnovljeni i očišćeni, a premda nisu u funkciji njima se dodatno dočarava ugođaj starinske kuhinje. Zanimljivi primjeri detalja u uređenju unutrašnjosti su postavljanje posebne posude (lavora) na drvenom ili metalnom nosaču s bokalom vode i lanenim ručnicima što sobi daje rustikalni ugođaj. Poseban ugođaj postiže se kada se u sobu stavi stručak sasušenog mirisnog bilja (lavanda, menta, i drugo) karakterističnog za područje u kojem se objekt/građevina nalazi ili, pak, jabuka i/ili dunja koje prostoru daju ugodan, »domaći« miris. Unutrašnji zidovi tradicijskog objekta/građevine skromno, jednostavno se ukrašavaju umjetničkim slikama, koje moraju odgovarati ambijentu, starim fotografijama ljudi i/ili mjesta/područja/kraja. U nekim slučajevima potrebno je paziti na boje zidova i koristiti tradicionalne uzorke i štukature, koji su se koristili u području na kojem se objekt/građevina nalazi.

4.2.2. Baština i tradicija u uređenju okoliša i vrta

Uređeni okoliš i vrt, osim faktora privlačnosti, imaju i svrhu/namjeru prezentacije ruralnog turizma kao promotora prirodne i kulturne baštine određenog kraja kroz, na primjer, stvaranje dojma kultiviranog domaćinstva s tradicijskim elementima, očuvanje bioraznolikosti (raznovrsnosti) starih sorti voća, povrća, cvijeća, ukrasnog, začinskog i ljekovitog bilja ili, pak, očuvanje autohtonih pasmina domaćih životinja.

Prilikom uređenja okoliša (okućnice, dvorišta) i vrta uzimaju se u obzir sljedeće osnovne komponente:

- ograda: seoska gospodarstva jedno od drugoga najčešće su odvojena ogradama ili zidom ne samo zbog privatnosti već zato što su se na njima nekada redovito uzgajale životinje, pa se ogradama i zidom sprječavala šteta koju su životinje mogle prouzročiti na susjednim gospodarstvima. Danas su ograda ili zid, uglavnom, u funkciji očuvanja intimnosti, te služe kao dekorativni element. Gospodarstvo može biti ograđeno drvenom ogradom, onom od pruća (starinskim pleterom) koje se, također, koristi za ograđivanje cvjetnjaka, povrtnjaka, začinskog vrta, itd., kamenim suhozidom, zelenom ogradom-živicom od mješavine različitog autohtonog grmlja (grab, glog, drijen, kupina, divlja ruža, lijeska, trnina, bazga, žutika, jorgovan, itd.) koja se može koristiti za okruživanje cijelog domaćinstva, ali i za ograđivanje pojedinih dijelova vrta, u kombinaciji sa starinskim pleterom, te, naposljetku, grmolikim cvijećem.
- predvrt, prostor između ulaska u gospodarstvo i kuće, može biti uređen ukrasnim tradicijskim grmljem i biljem, te starinskim cvijećem kao što je neven, suncokret, jaglac, kukurijek, šafran, karanfili, potočnice, jetrenka, srebrenka, ljiljani, perunika, kadifca, dragoljub, božur, ruža, itd.
- prostor za odmor: posebno je osmišljen i nalazi se u vrtu kao svojevrsni vanjski »dnevni boravak«. Odnosno riječ je o prostoru na kojem je moguć boravak u ljetnim danima, zasjenjen je »pergolom« ili »brajdom« od vinove loze, ruže penjačice, lozice, i slično, na drvenoj konstrukciji ili na nekom od listopadnog drveća kao što su, na primjer, orah, lipa, dud, ladonja, i slično, ili je zasjenjen platnom na drvenoj konstrukciji. Nije poželjno da namještaj za vanjski prostor za odmor (stolice, stolovi, klupe) bude plastični, već bi bilo primjereno koristiti onaj drveni (u primorskim krajevima može biti kameni) i, po mogućnosti, izbjegavati promotivne suncobrane (one s reklamama).
- voćnjak: okućnicu je moguće urediti i kao voćnjak koji se sastoji od raznovrsnih sorti voćaka poput jabuke, šljive, oraha, badema, lješnjaka, trešanja, bresaka, i ostalih vrsta. Voćnjak unutar gospodarstva može postojati i kao zasebna cjelina.
- povrtnjak: omeđuje se pleterom ili suhozidom uz koje se sadi cvijeće, i u njemu se uzgajaju raznovrsne vrste povrća.
- začinski vrt: obično je omeđen pleterom i u njemu se uzgajaju ljekovito, čajno i/ili začinsko bilje koje se po tradiciji uzgajalo na gospodarstvu kao što je anis, bosiljak, kamilica, buhač, boražina, kadulja, kim, kopar, komorač, lavanda, despik, majčina dušica, matičnjak, mažuran, metvica, pelin, ružmarin, sljez, stolisnik, vlasac, sipan, i drugo.
- staze i puteljci na gospodarstvu služe za komunikaciju između objekata/građevina unutar gospodarstva, te po dvorištu. Mogu biti načinjeni od opeka, kamenih ploča ili, jednostavno, pošljunčani šljunkom sitnije granulacije, a kao i utabani ako se teži jednostavnosti uređenja. Ne preporučuje se staze i puteljke betonirati. Prostor između puteljaka, odnosno predvrta, vrta, povrtnjaka i začinskog vrta može se urediti kao travnjak.
- ostali objekti/građevine na gospodarstvu, poglavito onom na kojem se živi, odnosno na onom na kojem postoji poljoprivredna proizvodnja su, na primjer, štale s vanjskim prostorom za životinje, peradarnik (ograđen), svinjac (ograđen), gnojnica (uređena pored štale ili malo udaljena od stambenih objekata), sjenik, gospodarske zgrade (za spremanje ljetine, garaže, i slično), kompostište koje nije potrebno posebno graditi već se može načiniti od pletera, i

drugi. I te ostale objekte/građevine potrebno je vizualno urediti, a posebno su vrijedni oni izgrađeni na tradicijski način od prirodnih materijala ili, pak, po uzoru na tradicijsku gradnju. Ako se radi o ponovno sagrađenim objektima/građevinama onda treba paziti da oni ne budu, na primjer, neožbukani ako su od betonskih cigli, pokriveni cementnim pločama ili limom, odnosno nekim neodgovarajućim materijalom (najlon, plastika, i slično), već je i njih potrebno urediti u tradicijskom stilu, odnosno voditi računa da izgledaju uređeno, završeno i atraktivno.

- bunar ili zdenac: u dvorištu gospodarstva, posebno ako je ono u funkciji, može se naći još i bunar ili zdenac, koji također utječu na razinu atraktivnosti čitavog gospodarstva.

4.2.3. Baština i tradicija u gastronomiji

U turističkom objektu/građevini ruralnog turizma nude se jela kraja, odnosno tradicionalni specijaliteti gdje se objekt/građevina nalazi i prema tome se sastavlja ponuda prehrane. Posebno se nude specifični specijaliteti koji se mogu pronaći samo u tom selu ili kraju. Gostima je uvijek potrebno objasniti kakvo se jelo nudi, od čega je spravljeno, kako se spravlja i, posebno, ispričati zanimljivu priču o jelu, koja uvijek postoji (kako je nastalo, zašto se priprema baš tako ili u tom selu/kraju). Posebno zanimljivo je napomenuti ako se pojedino jelo spravlja od autohtonih vrsta voća, povrća, žitarica, životinja (meso, jaja, mlijeko), odnosno samoniklog jestivog bilja.

Kod ponude pića, kao i kod ponude jela, također treba slijediti načelo tradicionalnosti, posebno s obzirom na vrlo veliki izbor tradicijskih pića za svačiji ukus i potrebe. Na turističkom seljačkom obiteljskom gospodarstvu od pića nudi se, prije svega, vino kao tradicionalni proizvod, potom razne rakije, te sokovi i sirupi od voća i bilja koje se tradicionalno uzgaja i skuplja u selu/kraju u kojem se nalazi gospodarstvo (bazga, jabuka, jagoda, višnja, trešnja, kupina, kadulja, limun, naranča, i druga).

4.2.4. Baština i tradicija u ophođenju s gostom

Počesto baština predstavlja osnovni motiv organiziranja turističke ponude u ruralnom turizmu kroz prezentaciju običaja, vjerovanja i organizaciju tradicijskih manifestacija. Namjera takve vrste turističkih ponuda je, prije svega, predstavljanje autentičnih kulturnih i tradicijskih (običaji, zanati, vjerovanja, gastronomija, i drugo) specifičnosti nekog sela, mjesta ili regije koji su organizirani kao turistička destinacija, kao i očuvanje i popularizacija baštine. Na taj način, tradicija u najširem smislu značenja (običaji, vjerovanja, manifestacije), koja je važna kulturna komponenta sela/mjesta/regije predstavlja snažan atraktivni faktor privlačenja gostiju/posjetitelja i omogućuje njegovo aktivno sudjelovanje.

Slijedom navedenog, u komunikaciji s gostom u ruralnom turizmu vrlo često se koriste, odnosno osmišljavaju, prezentacije tradicijskog nasljeđa kao što su, na primjer, folklor, stari zanati, običaji, manifestacije, i drugo. Radi se o dodatnoj, dobrodošloj ponudi, kao što su:

- radionice starih zanata: pletenje košara, pređenje vune, tkanje, izrada alata (kovačnica), lončarstvo, izrada cigli (sirove i pečene), proizvodnja vapna (kreča), izrada bačvi, stolarska radionica, klesanje kamena, izrada narodnih nošnji, vezenje (zlatovez, čipke, vezovi od svile), izrada tradicijskih instrumenata, tradicijska gradnja, itd.,
- prezentacije proizvodnje tradicijskih proizvoda: sir, pršut, kulen, vino, maslinovo ulje, bučino ulje, pečenje rakije, itd.,
- škole kuhanja, radionice pripravljanja tradicijskih jela,
- izrada prerađevina od voća: marmelada, džemova, pekmeza, i spravljanje/spremanje zimnice,
- organizacija rekreativnog jahanja s posebnom ponudom za djecu, početnike i osobe s posebnim potrebama,
- ubiranje samoniklog jestivog i ljekovitog bilja, te spremanje čajeva i jela od samoniklog bilja,
- promatranje ptica, šetnja botaničkim stazama, i slično, osobito ako se gospodarstvo nalazi u blizini parka prirode i/ili nacionalnog parka,

- izleti u okolicu: pješačke ture, biciklističke ture, posjete drugim proizvođačima tipičnih proizvoda, posjete kulturnim znamenitostima, ribolov, i drugo,
- edukativni obilasci za školsku djecu,
- sudjelovanje gostiju u tradicijskim manifestacijama i običajima, i ostalo.

5. ZAKLJUČAK

Značaj ruralnog turizma ogleda se, između ostalog, u prostornoj očuvanosti i u tom smislu može se tvrditi da ruralni turizam nije »gutač prostora«. Naime, za potrebe turizma iskorištavaju se postojeće strukture i koriste se prirodni materijali u revitalizaciji sačuvane tradicionalne arhitekture, kao i poštivanje ambijentalnosti u gradnji novih građevina i sklopova na ruralnim područjima za stanovanje ili za funkciju turizma, kojima se nastoji pokazati tzv. »duh prostora«. Njega ne čine samo ljepote pejzaža i kulturno-povijesne znamenitosti, već ga definira karakter ljudi/stanovnika, običaji, gastronomija, vizualna očuvanost ambijenta, i brojni drugi detalji. Kulturološka komponenta kao sastavnica »duha prostora« snažno je prožeta kroz ruralni turizam, odnosno etnologija se provlači gotovo kroz sve elemente ponude i aktivnosti na seljačkim domaćinstvima. Nerijetko, etnološka obilježja postaju i osnovna atraktivnost ambijenta koji temelji svoju originalnost upravo na uslugama s izrazitim etnološkim obilježjima/motivima.

Analizom uloge baštine i tradicije u ruralnom turizmu, u svim predstavljenim primjerima uočeno je često korištenje tradicijskih elemenata baštine u organizaciji turističkih usluga. Tradicija, kao i kulturno-povijesna i/ili prirodna baština, može postati ključni činitelj u odabiru destinacije kao mjesta za kombinirani boravak u ruralnoj sredini (sunce, more, i doživljaji drugih sadržaja). Potencijale za korištenje baštine i tradicije u ruralnom turizmu, kao dijelu kulturnog turizma, ne smije se precjenjivati ni podcjenjivati. Riječ je o selektivnom obliku ponude za koji se povećava interes, međutim bez unaprjeđenja kvalitete ponude, kao i njezine promocije, baština i tradicija neće moći postati veći razlog dolaska turista u određeno područje/kraj/mjesto. U tom smislu posebnu važnost treba usmjeravati na razvijanje što bolje suradnje s nositeljima turističke ponude. A za sadržajnu i raznovrsnu ponudu ruralnog turizma nužno je baštinu i tradiciju što više uključiti kao činitelje turističkog proizvoda. U turističkoj ponudi, do nedavno, izostajala je u većoj mjeri baština i tradicija kao dio kulturnih resursa. Stoga je u vremenima koja dolaze potrebno stvoriti uvjete za bolje, sadržajnije razumijevanje baštine i tradicije, dok turizam treba poticati razvoj kulturnog kapitala u koji se ubraja i baština i tradicija, te se i baštinom i tradicijom trebaju isticati različitosti pojedinih destinacija i mjesta. Nositelji stvaranja i plasmana turističke ponude baštinu i tradiciju moraju uključiti u svoju ponudu i uspostavljati što bolju suradnju sa subjektima koji mogu sudjelovati u njihovom razvoju. Također, treba imati na umu da su baština i tradicija, kao dio kulturnog nasljeđa, osjetljive za korištenje i stoga im se treba obratiti posebna pozornost u primjeru svakog objekta/građevine, cjeline i/ili područja.

Turizam na turističkom seljačkom obiteljskom gospodarstvu (TSOG-u), koji u velikoj mjeri ovisi o umijeću njegovih vlasnika, jer oni čuvaju i promoviraju vinski turizam, onaj zavičajni, lokalnu gastronomiju, tradicijsku gradnju (kuće, vinski podrumi, mlinice, etnografski predmeti zbirki, i drugo), sveukupno čini kulturni turizam sela određene regije, jer se promoviraju nasljeđa iz prošlosti. Premda se ne radi o odredištima tzv. visoke ili elitne kulture, ona su dio kulturne ponude Hrvatske jer na vlastiti, osobiti način, temeljem proizvoda ljudskog duha i stečenog iskustva, imaju kulturno-povijesnu dimenziju. Vlasnici turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava su čuvari i promotori baštinskih vrijednosti, pa tako i onih tradicije, oni osjećaju svoje nasljeđe, ukazuju na njegovu važnost i pokušavaju ga približiti drugima, oni su ti koji turistima omogućuju prisan odnos s lokalnom kulturom i oni su, naposljetku, njezini autentični nositelji. Baština i tradicija predstavljaju ne samo turistički potencijal, već i kapital, i ovim člankom/radom skreće se pozornost na tu činjenicu, s namjerom daljnjeg buđenja svijesti kod svih koji na bilo koji način mogu doprinijeti popularizaciji tradicijske kulture kao vrijednog dijela hrvatske kulturne baštine. Jer još uvijek nije u dovoljnoj mjeri iskorištena kulturna ponuda u selima, i treba kontinuirano predstavljati i povećavati njezinu osobitost, isticati njezinu kvalitetu.

Naime, kulturni turizam sela je ciljana aktivnost u kojoj je pozornost vlasnika turističkog seljačkog obiteljskog gospodarstva i posjetitelja usmjerena na osobne interese, a ne na masivnost i atraktivnost destinacije. Turizam je sjajan »medij« koji odredištima pruža mogućnost izrazito kulturne dimenzije da prikažu, populariziraju i pokažu svoje vrijednosti. Poruke koje imaju pripadaju prošlosti i mogu biti zanimljive turistima koji žele doživjeti novo iskustvo ili se »vratiti« u prošlost, oni pružaju odmak od svakodnevnice i uobičajenog okruženja i svakako su odgovarajući činitelji koji mogu privući turiste. No, osim naglašavanja vrijednosti odredišta i njihovih potencijala koji se temelje i na baštinskim i na tradicijskim komponentama, treba imati na umu da turizam može i degradirati vrijednosti baštine, odnosno tradicije, umanjiti njihovu izvornost, a baština i tradicija, kao autentični kulturni resursi, mogu se kombinirati s brojnim sadržajima (ekološkim, rekreacijskim, umjetnički, i brojnim drugim).

Na kraju, temeljem istraživanja i analize naprijed opisanog određenog broja realiziranih projekata ruralnog turizma, odnosno turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova), moguće je dati određene zaključke koji se tiču uloge baštine, odnosno tradicije u ruralnom turizmu u Hrvatskoj:

- u realiziranju projekata u ruralnom turizmu, odnosno, turističkih seljačkih obiteljskih gospodarstava (TSOG-ova) revitalizacija baštine i tradicije u formiranju turističke ponude od iznimne je važnosti,
- velika pozornost posvećuje se reinterpretaciji baštine u obnovi ambijentalne arhitekture kao i u opremanju interijera i eksterijera,
- u adaptiranju prostora pretežno se koriste tradicijske tehnike,
- turistički sadržaji uglavnom se prilagođavaju postojećoj arhitekturi i definirani su, odnosno određeni, postojećim raspoloživim prostorom,
- pri opremanju i uređenju objekata/građevina zamjetno je vrlo rijetko angažiranje etnologa, poglavito kada se koriste vrijedni etnološki predmeti,
- ne postoji dovoljno izraziti interes konzervatora za zaštitu i obnovu tradicijskih objekata/građevina, imanja i okućnica, osim ako se ne radi o kulturnim dobrima,
- općenito se primjećuje nedostatak odgovarajućih mehanizama zaštite ruralnog krajolika i tradicijskih objekata/građevina kao vrijednih primjera očuvanja baštine i tradicije koji izrazito mogu povećati atraktivnost ruralnog prostora, i
- turizam i turističke usluge, u velikoj mjeri, utječu na svijest o čuvanju baštine i tradicije s obzirom da kultura u cjelini, kao faktor privlačenja gostiju u destinaciju, ima prioritetnu važnost.

U turističkoj ponudi na ruralnom prostoru Hrvatske, baštini i tradiciji posvećuje se određena pozornost, ali još uvijek nedovoljna, premda primjeri dobre prakse pokazuju da se odgovarajućim pristupom i korištenjem baštine i tradicije mogu postići izvrsni rezultati. Korištenje baštine i tradicije u turističkoj ponudi na ruralnom prostoru Hrvatske posve je u skladu sa stvaranjem turističkih, kulturnih programa zbog promijenjenog profila današnjih turista. Na taj način, identificira se promidža nacionalne baštine i tradicije, kreiranje svijesti o identitetu, bogatija turistička ponuda, mogućnosti zapošljavanja, stvaranje imidža destinacije, i promjene u strukturi gostiju/posjetitelja. Koristi od takve turističke ponude ima društvo u cjelini, odnosno svi uključeni u ponudu, a posebno lokalno stanovništvo. No, i dalje treba sustavno ustrajati na povećanju znanja o vlastitoj baštini i tradiciji, i poticati razvoj kreativnosti ponuditelja turističkih usluga, jer će se na taj način pomoći daljnjem uspješnom definiranju/oblikovanju turističkih destinacija na ruralnom prostoru Hrvatske.

6. LITERATURA/REFERENCE

- BAČAC Robert. (2011). Priručnik za bavljene seoskim turizmom: Korak po korak od ideje do uspješnog poslovanja. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske.
- BOŠKOVIĆ Desimir, AMIDŽIĆ Dragoljub, BOŠKOVIĆ Matija. (2010). Valorizacija kulturno-povijesne, tradicijske i prirodne baštine u turističkoj ponudi ruralne Istre. *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu* s

- međunarodnim sudjelovanjem "Perspektive razvoja ruralnog turizma", Hvar, 17-21. listopada 2007., Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 39-45.
- ČIČA Zoran, MLINAR Ana. (2010). Etno-sela između očuvanja identiteta i poduzetničkog trenda. *Zbornik radova 2. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem "Konceptija dugoročnog razvoja ruralnog turizma"*, Mali Lošinj, 21.-25. travanj 2010., Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 75-83.
- DEMONJA Damir, RUŽIĆ Pavlo. (2010). Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima. Samobor: Meridijani.
- GALIOT KOVAČIĆ Jadranka. (2010). Kulturni turizam u selima krajnjeg istoka Hrvatske, stanje i perspektive; etnološki pogled. *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem "Perspektive razvoja ruralnog turizma"*, Hvar, 17-21. listopada 2007., Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 55-60.
- JUZBAŠIĆ Janja. (2010). Multifunkcionalni projekt: "Etnopark kod Županje – Dretvić Stan". *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem "Perspektive razvoja ruralnog turizma"*, Hvar, 17-21. listopada 2007., Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 93-98.
- KALE Jadran. (2010). Izvorno, autentično i originalno. *Zbornik radova 1. hrvatskog kongresa o ruralnom turizmu s međunarodnim sudjelovanjem "Perspektive razvoja ruralnog turizma"*, Hvar, 17-21. listopada 2007., Katica Dijana (ur.), Zagreb: Hrvatski farmer, 99-106.
- LONČAR-VICKOVIĆ Sanja. (2011). Tradicijska kuća Slavonije i Baranje – priručnik za obnovu. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Građevinski fakultet.
- PANČIĆ KOMBOL Tonka. (2006). Kulturno nasljeđe i turizam. *Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU*, Vol. 16-17, Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 211-236.
- RUŽIĆ Pavlo. (2011). Ruralni turizam Istre. Pretpostavke i činitelji razvoja, stanje i perspektiva. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč, Zavod za turizam.
- RUŽIĆ Pavlo. (2009). Ruralni turizam. Pula: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč.
- SALOPEK Davor, PETRIĆ Ksenija, MLINAR Ana. (2009). Posavska tradicijska drvena kuća – priručnik za obnovu. Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.
- SOMEK Petra. (2011). Tradicijsko graditeljstvo u Podravini. Pregled s karakterističnim primjerima. Samobor: Meridijani.
- Strategija razvoja hrvatskog turizma do 2010. (2003). Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske. URL: <http://www.mint.hr/UserDocImages/Strategija%20hrvatskog%20turizma%20-%20finalna%20verzija.pdf>. (21/04/2012).
- Strateški plan Ministarstva turizma za razdoblje 2011.-2013. (2010). Zagreb: Ministarstvo turizma Republike Hrvatske. URL: <http://www.mint.hr/UserDocImages/110210-mint-11-13.pdf>. (21/04/2012).

SUMMARY

Heritage is the collection of all customs, traditions and goods, as the traditional, indigenous and historical legacy that should be passed on to future generations. Rural heritage, which is the foundation of rural tourism, includes above all the landscape (preserved nature, specificities of flora and fauna, microclimate, etc.) and the material and non-material heritage (preserved architectural legacy, tales, customs, crafts, events that are held to nurture tradition). In the present day, rural tourism in Croatia is becoming increasingly important, as one of its key roles is the preservation of traditions, though not in a way that would preserve poverty, but to creatively apply tradition.

This paper addresses individual segments of heritage and traditional elements of rural tourism, including the reconstruction and equipping of structures/buildings and landscaping of grounds and non-material heritage (such as gastronomy, presentations of life, customs, events, etc.). These are elements of traditional rural farms that bring together tourism specificities based on preserved traditions of living and working on the farm. The focus is on the role of traditional architecture in forming the tourism offer of the rural area, presenting the architectural heritage and its fundamental characteristics, and in particular the attractiveness of the rural farms. In that sense, ten examples of good practices are given, with brief explanations. The use of heritage and tradition in Croatia's rural tourism to date is analysed, and guidelines for future more efficient and more compressive use are given.